

Als iedereen hetzelfde zegt, ge

Filosoferen over groepsdruk, autonomie en keuzevrijheid

Sabine Wassenberg

Net als in ons januarinummer stelt filosofe Sabine Wassenberg ook nu vragen. Veel vragen. Indringende vragen. Aan kinderen op een multiculturele basisschool. Ging het de vorige keer over emoties en je 'ik', dit keer gaat het over kiezen, aan de hand van drie psychologische experimenten. Kun je zelf kiezen? En hoe werkt het als iedereen om je heen collectief iets kiest dat jij verkeerd vindt? Kun je dan trouw blijven aan jezelf? Een tweede voorpublicatie uit Sabines nieuwe boek *Kinderlogica*.

Deze les ga ik drie filmpjes laten zien over psychologische experimenten. We gaan het hebben over een heel wezenlijk thema dat iedereen aangaat. Ik loop naar het bord en begin te schrijven. "Kun... je... zelf... kiezen...?", hoor ik achter me de groep meelezen. "Nee, heel vaak niet, want dan kiezen je ouders voor je", zegt Chaima direct.

"En je mag niet kiezen dat je niet naar school gaat, want dan krijg je straf", zegt Mohammed.

"Jawel, dat kun je wel kiezen, maar dan wéét je gewoon dat je straf krijgt", redeneert David.

"Dus je kunt het alsnog kiezen?" vraag ik. "Terwijl je weet wat de *consequentie* is, het gevolg? De klas stemt in met David.

"Ja, maar", zegt Marlies, "dan kun je dus niet kiezen om niet naar school te gaan zónder straf. Je kunt ook niet zomaar een moord plegen. Het kán wel, maar dan ga je naar de gevangenis. Dus een moord plegen zonder gevangenis, daar kun je niet voor kiezen." Ze kijkt voldaan vanachter haar brillette de klas in, wachtend op repliek.

"De keuzes zijn dus wel beperkt", help ik met een samenvatting. "Je kunt niet zomaar álles kiezen, los van de gevolgen."

Dat klopt wel, vindt de klas.

Welk streepje is het langst?

Ik wacht nog even op meer reacties, maar als die uitblijven zet ik het eerste filmpje aan (voor de drie filmpjes, zie de links onderaan dit artikel, red.) Het is een experiment uit de jaren tachtig, gedaan door *Solomon Asch*, een Pools-Amerikaanse onderzoeker die aan de wieg stond van de sociale psychologie. Eén echte proefpersoon weet niet dat de andere zogenaamde proefpersonen eigenlijk acteurs zijn. Er is hem verteld dat het een ogentest is: hij krijgt verschillende streepjes op een scherm te zien en moet aangeven welk streepje volgens hem het langst is. Eerst doet onze echte proefpersoon het nog goed, maar de acteurs beginnen collectief foute antwoorden te geven. En dan gaat onze proefpersoon plotseling overstag met een pijnlijke frons op zijn gezicht: hij kiest ook het verkeerde antwoord. De kinderen zijn perplex. "Waarom doet hij dat?" roept Felicity. "Dat is verkeerd!"

"Hij ziet het heus wel", vindt Marlies. "Maar hij durft niet."

"Hij durft niet een ander antwoord te geven dan de groep. Dan denkt hij dat hij er niet bij hoort of zo", legt Stefanie uit.

"Dat heet groepsdruk", weet Wouter.

"Wouter slaat de spijker op de kop", zeg ik. "Nu terug naar de vraag: kun je wel écht zelf kiezen, als je weet dat er zoiets als groepsdruk is?"

Ze moeten de nieuwe informatie even op zich in laten werken.

"Ik zou dat nooit doen!" roept David.

"Dat weet je niet", zegt Joy wijs.

"Alleen die man doet dat. Dit is een hele oude test!" zegt Abdelrachman. Het filmpje doet ouderwets aan, met kleding uit de jaren vijftig.

"Ja, maar als het wetenschap is, dan klopt het wel hoor", zegt Pieter.

"Niet iedereen in die test deed dat toch?" vraagt David.

"We zagen nu alleen deze!"

Ik vertel dat het experiment uitwees dat 32 procent van de proefpersonen volledig met de foute antwoorden van de groep meedeed. Alle antwoorden fout na-apen dus. 75 procent deed in elk geval één keertje mee met de

Bleef jij dan nog jouw antwoord?

groep. En 25 procent lette niet op de rest en bleef zelf steeds het goede antwoord geven.

"Ze zijn dan niet meer eerlijk", zegt Joy beteuterd.

'Help', kreunt de man op de metrovloer

Een ander filmpje dat ik opzet gaat ook over een vorm van groepsdruk. Het heet *The Bystander Effect*. We zien een verwaarloosde man liggen, in een oude spijkerbroek en een te grote zwarte jas. Hij ligt bij de ingang van een metrostation in New York waar in de ochtendspits veel zakenmensen op weg zijn naar hun werk. De man kreunt continu en vraagt duidelijk om hulp, maar iedereen loopt straal langs hem heen.

"Waarom helpt niemand hem?" vraagt Felicity zich zuchtend af.

Het experiment herhaalt zich, ditmaal met een actrice die lijkt te slapen, misschien laveloos, op diezelfde stoep. Het duurt twintig minuten voordat iemand haar benadert om te vragen of het wel goed gaat. En als dat eenmaal gebeurt, volgen er ineens meer mensen die zich om haar blijken te bekommeren.

"Ja, nu ineens wel!", constateert Mohammed verontwaardigd.

In een derde deelexperiment is degene op de grond vervangen door een man in een net pak. Ook hij ligt erbij als iemand die mogelijk gevloerd is door te veel alcohol.

Maar dit keer duurt het nog geen zes seconden voor er mensen hem omhoog willen helpen. "Are you alright, sir?" Ze noemen hem zelfs 'meneer'.
"Zoouoooo!", gaat het door de klas.
"Zes seconden!", roept Abdelrachman. "Wat oneerlijk!"

'Dan ben je gewoon een na-aper'

Ik vraag naar een verklaring.

"Nou, omdat hij er netjes uitziet, met een pak en zo", zegt Ayoub slim.

"Ja, dan denken ze dat hij geen zwerver is", begrijpt Stefanie.

"Ze gaan zelf naar hun werk", voegt Wouter toe, "dus dan denken ze dat hij misschien ook op dat bedrijf werkt."

"Dat het een vriend is...", zegt Joy.

Het is de analyse die ook de psychologen achter dit experiment hebben gemaakt: mensen identificeren zich met iemand die eruitziet als henzelf. En zo iemand help je sneller.

"En nog even terug naar dat eerste deel: wat was daar aan de hand?" vraag ik.

Ayoub: "Nou, er lag een man op de stoep..." Hij begint het hele filmpje na te vertellen. "Die lag daar wel tien minuten of langer en riep "Help, help", maar niemand wilde hem helpen. Iedereen liep gewoon voorbij!"

Marlies is nu al moe van Ayoub's langdradige verhaal: "Maar toen er één die vrouw ging helpen, was er ook groepsdruk!"

Ayoub kijkt beteuterd, maar snapt dat wat Marlies zegt wel hout snijdt. Dit is waar ik ook naartoe wilde.

"Kiezen die mensen dus zélf?" vraag ik.

"Ja, nou eigenlijk wel", vindt David. "Ze kiezen gewoon wat ze kiezen."

"Ja, als ze zien dat iemand anders helpt, dan gaan ze ook helpen. Omdat ze dat zelf kiezen", begrijpt Mohammed.

"Maar eigenlijk ook weer niet, hoor", vindt Stefanie.

"Ik bedoel: als je alleen maar achter de anderen aanloopt. Dan ben je eigenlijk gewoon een na-aper!"

Haar sportieve hockey-stijl en bijbehorende dure merken ken ik van mijn eigen jeugd – een stevige vorm van groepsdruk. Bij Stefanie wordt dat gecompenseerd door haar besef dat er zoiets bestaat als na-aperij.

"Ja, het is net als met mode", zegt Joy, die zelf best in modieuze outfitjes gekleed gaat. "Dan wil iedereen dezelfde Nikes!" Ze spreekt het uit als: Naikies.

Lady Gaga's bieftstukjurk

Tijd voor een peiling. "Zitten jullie zelf weleens onder druk van de groep?" vraag ik.

"Nee, hoor!", gaat het door de klas.

"Ik niet", hoor ik.

"Niet echt...", klinkt het iets weifelender, vanaf de andere kant van het lokaal.

Ik kijk van een afstandje naar alle kinderen en zie veel spijkerbroeken, een paar voetbalshirts en allemaal bekend ogende T-shirts en truitjes, gekocht in winkels in Amsterdam.

"Nou, jullie zien er allemaal anders best wel hetzelfde uit!", merk ik op.

"Echt niet, juf", zegt Felicity. "Ik draag toch heel andere kleren dan Mohammed!"

"Ja, dat klopt, maar ik zie niemand in een glimmende paarse jurk, of een slangenleren legging, of een pak van aluminium."

Ze moeten verbaasd lachen. "Of van bieftstuk zoals Lady Gaga!", roept de stille Malak. Dat vinden de andere kinderen een giller.

"Nee, juf", zegt Marlies als de rust is weergekeerd, "maar dat willen we ook niet. Én dat ligt niet in de winkel."

"Ah, de keuze is beperkt, zoals we net ook al zeiden?", constateer ik.

"Ja", beaamt de klas in consensus.

"Ik ben echt geen meeloper hoor, juf", zegt die lieve Ayoub. "Ik doe echt wel altijd wat ik zelf wil."

"Maar als het niet mag van je moeder?", confronteert Manal hem.

"Ja, nou, eh..." Met de staart tussen zijn benen druipt hij af. "Dan niet..." mompelt hij.

400 volt, mogelijk dodelijk

"Ik heb nog een laatste filmpje voor jullie, maar dat is wel een beetje schokkend."

Hun ogen lichten op. Een filmpje is eigenlijk altijd goed, maar een spannend filmpje al helemaal.

"Is dat niet erg?", vraag ik onschuldig.

"Nee!", roepen ze overtuigend. Hoe schokkender, hoe beter. Ook degenen die allang waren afgedwaald, zoals Werner, Regilio, Manal en

Sara, draaien zich weer om en kijken naar het scherm.

Ik zet een fragment op waarin het *Milgram-experiment* wordt uitgelegd. De proefpersoon in dit experiment moet zogenaamd elektrische schokken uitdelen aan een andere 'proefpersoon' in de kamer ernaast. Wederom is die tweede proefpersoon in werkelijkheid een acteur en omdat die in de belendende kamer zit, kan de eerste

proefpersoon niet zien dat er helemaal geen schokken worden uitgedeeld. Er is een professor in een witte jas die in een hoekje notities zit te maken, en de proefpersoon leest steeds meerkeuzevragen voor door een microfoon. De acteur in de andere kamer geeft antwoorden. Bij ieder fout antwoord, moet de proefpersoon op een knop drukken die volgens de professor een stroomstoot toedient aan de ander. Elk fout antwoord wordt de schok zwaarder. Het voltage staat genoteerd bij de reeks knoppen en bij de laatste knoppen staat: "400 Volt, mogelijk dodelijk." De schokken zijn in scène gezet. Er wordt alleen onderzocht hoever de proefpersoon zal gaan. Het echt schokkende in dit verhaal is dat meer dan de helft van de proefpersonen tot het einde doorgaat, daartoe aangemoedigd door de professor in de witte jas. Ondanks het gekreun en het "Help, help, laat me eruit!" dat ze horen van de andere kant van de muur. Zelfs al horen ze ineens geen reactie meer aan de andere kant, maar een pijnlijke stilte. Meer dan de helft deelt de mogelijk dodelijke schok uit. De voice-over legt de link met de Tweede Wereldoorlog:

de resultaten van dit psychologische experiment geven een verklaring voor wat er in de oorlog heeft kunnen gebeuren. De kinderen kijken gefascineerd en zijn inderdaad geschokt.

'Omdat de man in de witte jas het zei'

"Je wéét het niet", zegt Joy beslist. "Je weet niet of je het zelf goed zou doen! Dat kun je nooit weten!"

"Nu wel, nu je dit hebt gezien en je komt dan in zo'n wetenschappelijke proef, dan weet je het wel", zegt Wouter.

"Waarom deden die mensen wat ze deden?" vraag ik. "Omdat die man in de witte jas zei: 'Ga door'", snapt Felicity.

"En wiens verantwoordelijkheid is het dan?", vraag ik. "Die van de man in de witte jas of van de proefpersoon die op de knoppen drukt?"

"De man in de jas, de professor, want hij is eigenlijk de baas", zegt Mohammed.

"Ja maar, sorry hoor, dat klopt toch niet?" Een golf verontwaardiging komt los in Stefanie.

Ik gebaar haar dat ze zichzelf nader mag verklaren.

"Nou, ik bedoel, je wéét, nou eigenlijk, je déntk dat je iemand een schok geeft. Dus..." Ze gaat erbij staan. Ik vind het mooi dat ze zich zo opwindt. Haar stem slaat over, terwijl ze uitroept: "Ja... dus dan moet je toch stoppen!"

Instemmend geknik en gemompel.

'Je weet niet wat je zelf zou doen'

"En wie snapt waarom er in het filmpje werd gepraat over de Tweede Wereldoorlog?", vraag ik.

"Ze hadden het over de beulen en de mensen in de concentratiekampen", zegt de slimme David. "Die konden ook mensen doodmaken."

"Ja, en hoe sluit dit aan bij het Milgram-experiment?"

Marlies: "In het filmpje gaan ze door tot aan de dodelijke knop. En in de oorlog gaan ze ook door tot de dood."

"En waarom doen mensen dat dan in de oorlog?", vraag ik, terwijl de woorden "Befehl ist Befehl" klinken in mijn hoofd.

"Omdat ze denken dat het moet", zegt Achmed.

"Dat zei ik al!" roept Mohammed. "Omdat het moet van de baas."

"Ja, ik zou echt meteen stoppen, als ik geluiden hoorde van 'Stop, stop!'", zegt Sara.

"Ja, één 'auw!' is al genoeg", overtreft Mohammed haar.

"Dus jullie denken dat het toch je eigen

verantwoordelijkheid is om het goede te kiezen?",

probeer ik het nog te koppelen aan de thema's verantwoordelijkheid en kiezen. "Ongeacht wat die man, de baas, op dat moment wil?"

De hele klas zegt ja.

"Zelfs als hij zegt dat je anders ontslagen wordt?"

"Ja, dat moet dan maar. Je gaat toch geen mensen schokken geven?" Abdelrachman vindt het heel simpel.

"Dan vind ik wel een ander baantje."

Joy snapt dat het niet zo makkelijk praten is: "Net als bij dat andere filmpje: je weet niet hoe je het zelf zou doen. Dat weet je pas als je erin zit."

"Nou, ik zou niet eens met zo'n raar experiment willen meedoen", zegt Chaima rustig.

Hier vind je de drie gebruikte filmpjes:

- The Asch Experiment. Question Everything.
<https://www.youtube.com/watch?v=qA-gbpt7Ts8>
- The Bystander Effect. Coolpsychologist.
<https://www.youtube.com/watch?v=OSsPfbup0ac>
- Milgram Experiment. Paladin Jr.
<https://vimeo.com/89396290>

Sabine Wassenberg (1981) is filosoof en geeft filosofieles op uiteenlopende scholen, voornamelijk in Amsterdam, vanuit de organisatie WonderWhy. Ze schreef al een aantal educatieve boeken over filosofen met kinderen. Dit is een voorpublicatie uit het boek Kinderlogica, Filosoferen op een multiculturele school. Het boek verschijnt in deze maand bij Uitgeverij Lemniscaat.

www.sabinewassenberg.com, www.wonderwhy.nl

Portretfoto's Sabine: Ingrid Vente

